
Barbara Maria TURCZAK

**PRACA JAKO FORMA BEZPIECZEŃSTWA
DLA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH**

Zjawisko niepełnosprawności towarzyszy ludzkości od zawsze, tak jak wpisane w los człowieka są choroba i starość. Pod koniec XX wieku osiągnięto pewien poziom świadomości faktu, że co siódma osoba w Polsce w różnym stopniu doświadcza ograniczeń swojej sprawności, utrudniających funkcjonowanie w społeczeństwie, wypełnianie zadań życiowych i ról społecznych. Osoby niepełnosprawne doświadczają wielu trudności na różnych etapach życia i w różnych formach aktywności. Niepełnosprawni traktują swoją pracę, jako jedną z najważniejszych ról i zadań życiowych. Pozwala ona na osiągnięcie zwiększonej niezależności ekonomicznej, wzbogaca kontakty i formy uczestnictwa społecznego, pomaga w osiągnięciu poczucia przydatności społecznej. Praca zawodowa stwarza okazję do kontaktów społecznych, przełamania trudności w komunikowaniu oraz wpływa pozytywnie na poczucie własnej wartości oraz daje poczucie użyteczności w rodzinie i w społeczeństwie, w jakim się znajduje.

Praca stanowi niezbędny warunek egzystencji, wyznacznik miejsca człowieka w społeczeństwie, czynnik kształtujący osobowość. Wpływa ona na fizyczny rozwój człowieka, dostarcza doznań estetycznych, przynosi radość i zadowolenie, wyzwala inicjatywę i twórczą aktywność myślową. Praca pozwala uświadomić takiej osobie jej własną wartość, dzięki czemu pozwala zaakceptować swoją niepełnosprawność, pozwala na integrację ze społeczeństwem, daje poczucie przynależności choćby tylko do samej grupy pracowniczej oraz kształtuje postawy.

Zgodnie z założeniami psychologii i pedagogiki pracy celem zakładu pracy jest nie tylko wytwarzanie dóbr materialnych, lecz także działalność społeczno – wychowawcza. Zadaniem zakładów pracy staje się eliminowanie tego, co sprawia kłopoty i trudności pracownikom, a pomaganie w zaspokajaniu potrzeb zawodowych prowadzących do rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych. Podjęcie pracy przez osobę niepełnosprawną, zazwyczaj ma wymiar społeczny i psychologiczny. Polega na tym, że osoba niepełnosprawna może wykorzystać i rozwijać swoje zdolności manualne i intelektualne, czuje się potrzebna w rodzinie, ma własne dochody finansowe, co uniezależnia ją od innych, funkcjonuje w określonym środowisku społecznym, częściej niż niepracujący może korzystać z dóbr kultury, czy zajęć sportowych.

Praca świadczona przez osoby niepełnosprawne jest doceniana w wielu krajach. W innych, uboższych państwach nie stosuje się żadnych działań skierowanych na rehabilitację zawodową, przez co pozbawia się te osoby jakiegokolwiek zatrudnienia, a nawet terapii zajęciowej. Problem zatrudnienia osób niepełnosprawnych zawsze był problemem wieloznacznym, dyskusyjnym i nigdy nie udało się osiągnąć jednoznacznych poglądów w tym zakresie. Osoby niepełnosprawne pozbawione możliwości pracy czują się niedowartościowane, upośledzone pod względem społecznym. Ze względu na ogromną wagę zagadnienia w pracy podjęto problem postaw niepełnosprawnych wobec swojej pracy zawodowej.

Praca jako wartość dla człowieka

Praca stanowi jedną z trzech podstawowych form ludzkiego działania wyróżnianych w psychologii. Pracę najłatwiej jest zdefiniować w jej największym i najwcześniej ukształtowanym znaczeniu, – jako działalność produkcyjną. Jednakże na wyższych szczeblach rozwoju cywilizacji praca nie sprowadza się wyłącznie do produkcji dóbr materialnych. Pracą nazywamy zarówno czynności urzędnika, jak i trud uczonego i nauczyciela.¹ Człowiek jest istotą twórczą i nie potrafi być biernym obserwatorem otaczającego świata. Aktywność jest nieodzownym warunkiem zaspokojenia potrzeb, chcemy być czynnymi emocjonalnie, fizycznie i umysłowo.

Każdy z nas jest świadomy, że dla osiągnięcia celu musimy pracować rzetelnie i uczciwie. Pracując wytwarzamy dobra materialne lub kulturalne, z których korzystają przyszłe pokolenia. Te właśnie wytworzone przez nas dobra służą potomnym za miernik naszej osobowości, one decydują czy dany człowiek wejdzie na trwałe do historii. Człowiek w swej twórczej pracy staje się nieśmiertelny. Dzięki temu rośnie poczucie faktycznego sensu życia. Trzeba pamiętać, aby praca wykonywana była z chęcią i radością gdyż wykonywana z konieczności będzie mało wydajna i nie przyniesie zadowolenia. Niewątpliwym jest, że praca we współczesnym społeczeństwie stanowi podstawę utrzymania. Jej utrata i brak możliwości uzyskania, zmienia system wartości człowieka.² W procesie pracy ludzie kształtują nie tylko przedmioty, lecz także samych siebie. Praca jest przede wszystkim szkołą woli i uspołecznienia.

W historii ludzkości odegrała ona i odgrywa nadal rolę jednego z podstawowych czynników rozwoju psychiki.³ Praca wywiera wpływ nie tylko na kształtowanie się psychiki w skali rozwoju gatunku ludzkiego, lecz także oddziałuje na rozwój osobowości i bieg życia każdej jednostki. Do pozytywnych rezultatów pracy należy między innymi rozwój kontaktów jednostki z innymi ludźmi, przynależność do grupy, w której panuje atmosfera rzetelnej roboty i wzajemnego szacunku, satysfakcja płynąca z zaangażowania się w proces pracy i z dostrzegania jej wyników. Według Marksa i Engelsa ani wydajność pracy, ani produkcja, jako taka, ani dochód nie są najważniejszym celem same w sobie. Celem takim jest swobodne, szczęśliwe i godne człowieka życie wszystkich ludzi, nieskrępowany rozwój ludzkiej osobowości.

Większość dorosłego społeczeństwa pracuje zawodowo. Praca jest podstawą utrzymania ogółu obywateli. Jest również źródłem uzyskiwania wszelkich dóbr, sposobem zaspokajania potrzeb jednostek i potrzeb społecznych, motorem rozwoju społecznego. Każdy człowiek, wykonując określone przez społeczeństwo działania, pełniąc wyznaczone funkcje, z jednej strony zaspokaja swoje potrzeby, z drugiej zaś tworzy wartości dla innych ludzi. Treść pracy wyznacza rolę, inspirowane zadania, pociąga za sobą określone rodzaje interakcji.

Praca zajmuje człowiekowi, co najmniej połowę jego życia i jest miarą jego znaczenia w społeczeństwie, czynnikiem warunkującym możliwy do osiągnięcia poziom rozwoju ogólnego, a więc intelektualnego, emocjonalnego, fachowości i sprawności. Życie aktywne zawodowo jest przez otoczenie bardziej cenione niż bezczynność i gnuśność. Praca zawodowa, szczególnie związana z możliwością twórczego działania, przekształcanie rzeczywistości, stwarzanie nowych sytuacji

¹ Z. Pietrasiński: *Podstawy psychologii pracy*. Warszawa 1976, s. 17

² B. Kołaczek: *Bezrobocie osób niepełnosprawnych*. Warszawa 1994, s. 86

³ Z. Pietrasiński, op. cit., s. 77

i stanów, traktowane są we współczesnym społeczeństwie, jako elementy decydujące o współżyciu jednostki z innymi ludźmi, jako najwartościowsza forma uczestnictwa w życiu innych, a jednocześnie najskuteczniejszy sposób zwalczania samotności i izolacji.

Pracownik realizuje cele społeczne, a jednocześnie, jako podmiot sytuacji pracy zaspokaja swoje potrzeby i osiąga cele indywidualne. Zadaniem pracy zawodowej jest tworzenie wartości społecznych dla obecnych i przyszłych pokoleń oraz kształtowanie, jakości życia człowieka pracującego i jego najbliższych. Te dwa cele są ze sobą połączone i stanowią całokształt życia człowieka, podstawę jego sytuacji życiowej. Wraz z rozwojem społecznym i postępem technicznym praca stanowi coraz bardziej integralną część ludzkiego życia.

Nie wystarcza już tylko proste zaspokojenie potrzeb materialnych, ale rosną wymagania w zakresie humanizacji samej pracy, nadawania jej cech coraz bardziej ludzkich, tworzenia nowych systemów wartości i aspiracji. Gdy praca staje się bardziej złożona i twórcza, to aspiracje pracowników koncentrują się głównie na rozwoju osobowości i samorealizacji w działaniu, na zdobyciu wysokich ocen społecznych.⁴ Osoby wykonujące prace proste, o powtarzających się nieskomplikowanych czynnościach roboczych, ograniczają swe aspiracje życiowe i zawodowe do zaspokajania potrzeb materialnych, zdobycia kwalifikacji umożliwiających osiągnięcie wysokich zarobków i unikanie bezpośrednich strat, zagrożeń i konfliktów. Dla człowieka praca stanowi źródło utrzymania, pozwala być niezależnym finansowo, jest prawem każdego obywatela, stwarza szansę rozwoju zawodowego, nadaje prestiż w otoczeniu, umożliwia kontakt z ludźmi oraz daje poczucie własnej wartości.⁵

Praca jest środkiem, który zapewnia nam egzystencję, osiągnięcie prestiżu, szacunek i poważanie. Dzięki pracy realizujemy swoje bliższe i dalsze plany. Kształtuje poglądy i postawy jednostki wobec tego, co robi, wobec współpracowników, podwładnych i przełożonych oraz wobec zadań, które realizuje zakład pracy. Niewątpliwie praca ma wpływ na rozwój osobowości człowieka. Powszechnie wiadomo, że jedną z wartości, jakie ludzie cenią w procesie wykonywania wspólnej pracy, jest wzajemne zaufanie, zrozumienie oraz pewien rodzaj przywiązania, który z czasem może doprowadzić do trwalszych więzi typu przyjaźni lub koleżeństwa.⁶ Można przypuszczać, że dla ludzi, którzy pracują zawodowo – o ile nie dzieje się to pod przymusem fizycznym – praca jest jakąś wartością, choćby tylko instrumentalną.⁷

Psychospołeczne i kulturowe wyznaczniki chęci i zdolności do pracy

Praca wywiera wpływ na całe życie człowieka bez względu na to, czy jest osobą sprawną czy niepełnosprawną, jednocześnie jej rola jest uzależniona od wielu cech charakteryzujących danego człowieka i kontekstu społecznego, w jakim żyje. Większość ludzi chciałaby pracować nawet wtedy, gdyby bez pracy miała zapewniony byt. Praca wywiera rozmaite skutki psychologiczne, wpływa na formo-

---

⁴ Ibidem, s. 19

⁵ B. Kołaczek, op. cit., s. 86

⁶ Z. Ratajczak: *Elementy psychologii pracy*. Katowice 1991, s. 72

⁷ D. Dobrowolska: *Wartość pracy dla jednostki w środowisku przemysłowym*. Wrocław 1984, s. 39

wanie się osobowości, odgrywa podstawową rolę w całokształcie organizacji życia w życiu rodzinnym oraz oddziałuje na zdrowie psychiczne i fizyczne.⁸

Czynniki psychospołeczne i kulturowe decydują o stosunku wobec pracy ogółu ludzi odnoszą się również do ludzi z ograniczoną sprawnością. Podobnie jak u osób „normalnych i zdrowych” tak i tutaj zasadnicze znaczenie mają: kwalifikacje zawodowe, osiągnięcia i satysfakcja, jaką się czerpie z pracy, poziom wykształcenia, rodzaj pracy, pozycja pracy w systemie wartości, znaczenie, jakie przypisuje się roli zawodowej. Biologiczny aspekt kalectwa, decyduje o możliwościach pracy tylko w najcięższych swych formach, tam gdzie naruszenie sprawności jest poważne, wykluczające pracę zawodową, a niekiedy i wszystkie inne możliwości aktywnego, samodzielnego życia. Takie postacie kalectwa stanowią kilka procent wśród ogółu ludzi z naruszoną sprawnością. U pozostałych – o postawach wobec pracy i zachowania się w tym zakresie decydują wyznaczniki psychospołeczne i kulturowe, tak jak u innych ludzi.⁹

Stopień, w jakim dysfunkcja czy uszkodzenie jakiegoś układu zaczyna ograniczać czynności zawodowe, zależy od przyczyny i rodzaju samego uszkodzenia, od charakteru pracy, a przede wszystkim od znaczenia, jakie dany człowiek przypisuje własnej pracy w całokształcie swojego życia.¹⁰ To, czy ograniczenie sprawności fizycznej doprowadzi, czy nie doprowadzi do przerwania pracy, zależy od znaczenia, jakie ma praca w wyobrażeniu o sobie danego człowieka. Wszystko to wpływa na różnice w pojmowaniu określenia „niezdolny”, również na sposób reagowania na ową niezdolność. W rozmaitych społeczeństwach współczesnych praca ma duże znaczenie dla człowieka.

Praca jest stymulatorem do zaspokojenia potrzeb intelektualnych, a także źródłem egzystencji ludzkiej, czyli tworzenia jego własnego życia. Nie znaczy to, że praca ma takie samo znaczenie dla każdego człowieka. Spośród wielu czynników różniących ludzi pod tym względem duże znaczenie ma wykształcenie i kwalifikacje zawodowe.¹¹ Oprócz tych dwóch czynników duże znaczenie ma motywacja do pracy, która zależy od względnie trwałych cech człowieka i jego osobowości.¹²

Rola pracy zawodowej w życiu jednostki

Zagadnienie pracy było dotąd przedmiotem licznych studiów: ekonomicznych, socjologicznych, psychologicznych, ergonomicznych. Jedne z nich dotyczyły znaczenia pracy w ramach społeczeństwa, jako całości, inne koncentrowały się na poszczególnych grupach zawodowych lub zakładach pracy, jeszcze inne zawierały analizę samego procesu pracy, albo przynosiły informacje o stosunku człowieka do jego pracy i zawodu.¹³ Praca zawodowa to przede wszystkim system działań, choć z reguły są one wykonywane w jakimś środowisku społecznym, a niekiedy przedmiotem ich są inni ludzie. Podobnie w pracy społecznej podstawową rolę odgrywa aspekt czynnościowy, w życiu towarzyskim – społecznym.¹⁴

⁸ Z. Ratajczak: *Elementy psychologii*. Katowice 1991, s. 55

⁹ S. Kosiński: *Socjologia medycyny*. Lublin 1978, s. 139

¹⁰ B. Szczepankowska, A. Ostrowska: *Problem niepełnosprawności w poradnictwie zawodowym*. Warszawa 1998, s. 14

¹¹ S. Kosiński, op. cit., s. 139

¹² Z. Ratajczak, op. cit., s. 55

¹³ D. Dobrowolska: *Praca w życiu człowieka*. Warszawa 1980, s. 5

¹⁴ Ibidem, s. 8-9

Praca jest to zespół czynności wewnętrznie spójnych, które zmierzają do wytworzenia dóbr lub usług zaspokajających potrzeby ludzi. Specyficzne cechy pracy zawodowej polegają na tym, że opiera się ona na określonych kwalifikacjach, jest wykonywana stale lub systematycznie, stanowi podstawę utrzymania i pozycji społecznej jednostki. Rola pracy w życiu jednostki jest wieloraka. Przede wszystkim praca oddziałuje pozytywnie lub negatywnie na zdrowie fizyczne i psychiczne jednostki. Wykonywana w sprzyjających warunkach, zgodnie z zamiłowaniem i możliwościami człowieka, wpływa dodatnio na jego samopoczucie, w przeciwnym razie może być źródłem frustracji, stanów depresji, chorób. Zawód i stanowisko w pracy wyznaczają często pozycję społeczną pracownika, wpływają na jego ruchliwość terytorialną. Rodzaj pracy jest jednym z determinantów budżetu czasu jednostki, jej stylu życia, powiązań społecznych, kształtuje w pewnej mierze jej sposób myślenia, poglądy, uznawane wartości, dążenia i aspiracje.¹⁵

Człowiek w pracy widzi nie tylko czynności i umiejętności zapewniające środki materialne potrzebne do życia, lecz traktuje ją, jako naturalną potrzebę, obowiązek społeczny i warunek własnego rozwoju. Praca głównym czynnikiem decydującym o wykorzystaniu możliwości życiowych człowieka, odgrywa zasadniczą rolę w jego rozwoju i stanowi naturalną podstawę życia społecznego. Za pośrednictwem pracy człowiek zostaje wprowadzony w układ stosunków i zależności występujących w życiu społecznym, poprzez nią kształtuje się w człowieku postawa szacunku do pracy jej owoców, przekonanie, że jest moralną powinnością każdego człowieka i stanowi źródło jej społecznej wartości.¹⁶

Praca jest środkiem, który zapewnia nam egzystencję, osiągnięcie prestiżu, szacunek i poważanie. Dzięki pracy realizujemy swoje bliższe i dalsze plany. Człowiek z natury rzeczy jest istotą twórczą, chce być czynnym umysłowo i fizycznie. Pracując wytwarza dobra materialne i kulturalne dla przyszłych pokoleń. Praca wyzwala naszą indywidualność, inicjatywę oraz jest warunkiem zadowolenia. Praca jest pierwszym warunkiem podstawowym wszelkiego życia ludzkiego i ona odróżnia ludzi od zwierząt. Dzięki pracy ludzie wyodrębnili się ze świata zwierzęcego. Pracując wytwarzają warunki własnego bytowania, humanizują przyrodę i zapewniają sobie przesłanki osobniczego i gatunkowego rozwoju, produkują świat wytworów ludzkich. Na tej podstawie F. Engels oparł swoją tezę, że „praca stworzyła samego człowieka”.¹⁷ Praca zawodowa dla jednostki nabiera głębszego sensu i przynosi największą satysfakcję. Wywiera wpływ nie tylko na kształtowanie się psychiki w skali rozwoju gatunku ludzkiego, lecz także oddziałuje na rozwój osobowości i bieg życia każdej jednostki.

Praca jest podstawą moralnego rozwoju jednostki, ponieważ tworzy materialne warunki rozwoju i realizacji człowieka. Daje człowiekowi swobodne, szczęśliwe i godne życie oraz nieskrępowany rozwój ludzkiej osobowości.¹⁸ Pracownicy umysłowi o wiele częściej niż robotnicy są zdania, że ich praca wymaga dokształcania się, wykazania się inicjatywą oraz stwarza im szansę dla dalszego rozwoju umysłowego. Dla wielu kobiet praca zawodowa stwarza możliwość realizacji własnych ambicji i pełniejszego uczestnictwa w życiu społecznym.¹⁹ Praca niewątpliwie ma

¹⁵ Ibidem, s. 11

¹⁶ Z. Wiatrowski: *Podstawy pedagogiki pracy*. Bydgoszcz 200, s. 167

¹⁷ J. Sztumski: *Socjologia pracy w zarysie*. Warszawa 1981, s. 17

¹⁸ Z. Pietrasinski, op. cit., s. 78

¹⁹ F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, PWN, Warszawa 1984, s. 51

duży wpływ na rozwój osobowości człowieka. Kształtuje różne postawy, uwrażliwia na jedne sprawy, na inne zobojeźnia. Jest sposobem wyrażania siebie. Dzięki pracy rośnie poczucie sensu życia. Angażuje nie tylko nasze siły fizyczne, ale także nas umysł i serce. Wyzwala naszą indywidualność, inicjatywę, jest warunkiem zadowolenia.²⁰ Praca kształtuje poglądy i postawy jednostki wobec tego, co robi, wobec współpracowników, podwładnych i przełożonych oraz zadań, które realizuje zakład pracy.

Rola pracy w życiu człowieka i współczesnego społeczeństwa jest ogromna. Kształtuje osobowość, wpływa na rozwój człowieka, przynosi radość, zadowolenie, satysfakcję oraz stanowi niezbędny warunek egzystencji. Wyznacza kształtujący osobowość, wpływa na rozwój człowieka, wyzwala w nim inicjatywę i twórczą aktywność myślową, dostarcza przeżyć estetycznych, przynosi radość i zadowolenie, ale i stanowi też źródło trudności, zmartwień i niepowodzeń oraz wprowadza człowieka w stan niezadowolenia i zniechęcenia. Praca zawodowa i kariera jest dla jednostki drogą realizacji życiowych pragnień. Żeby uświadomić sobie ważne znaczenie pracy w życiu człowieka, trzeba zwrócić uwagę na stale wzrastające zjawisko bezrobocia. W naszej cywilizacji zawód i miejsce w hierarchii zawodowej jest podstawowym wyznacznikiem miejsca zajmowanego w społeczeństwie.

Znaczenie pracy w życiu osób niepełnosprawnych

Osoby niepełnosprawne traktują swoją pracę, jako jedną z najważniejszych ról i zadań życiowych. Nic innego nie jest w stanie pracy im zastąpić. Pozwala ona na osiągnięcie zwiększonej niezależności ekonomicznej, wzbogaca kontakty i formy uczestnictwa społecznego, pomaga w osiągnięciu poczucia przydatności społecznej. Może pełnić funkcję ekonomiczną i samorealizacyjną oraz pozwala zapobiegać izolacji. Praca wywiera wpływ na życie człowieka bez względu na to czy jest niepełnosprawny, czy sprawny, jednocześnie jednak rola jest uzależniona od wielu cech charakteryzujących danego człowieka i kontekstu społecznego, w jakim żyje. Duże znaczenie mają tu takie czynniki, jak poziom wykształcenia, kwalifikacje zawodowe, rodzaj pracy, osiągnięcia i satysfakcja z pracy, miejsce pracy w ogólnym systemie wartości, znaczenie, jakie przypisuje się pełnionej roli zawodowej.²¹

W Polsce żyje ponad 5 mln osób niepełnosprawnych. Pracuje, co piąta z nich, ok. 77% jest biernych zawodowo, a pozostali ok. 3% zarejestrowani są, jako bezrobotni. Poważną przeszkodą w zdobyciu ciekawego zawodu i pracy są liczne utrudnienia m.in. w dostępie do edukacji, szkoleń, przekwalifikowań. Utrudnienia te odzwierciedlają się w poziomie wykształcenia osób niepełnosprawnych, a to powoduje ograniczenie możliwości podjęcia wymarzonej pracy czy też pracy w ogóle.²²

Praca zawodowa, obok sposobu zapewnienia środków do życia, stwarza osobom niepełnosprawnym okazję do kontaktów społecznych, przełamania trudności w komunikowaniu oraz wpływa pozytywnie na poczucie własnej wartości.²³ Praca ludzka jest przejawem człowieczeństwa, ponieważ jej celem jest nie tylko zdobywanie środków do życia, lecz także twórcze przekształcanie świata zgodnie z własną wizją porządku.

²⁰ Ibidem, s. 52

²¹ J. Lewandowski: *Ergonomia niepełnosprawnym środowisku pracy*. Łódź 2000, s. 75

²² Ibidem, s. 229

²³ Ibidem, s. 228

Możliwość posiadania i wykonywania pracy zawodowej daje poczucie bycia potrzebnym, wartościowym, podnosi ogólną satysfakcję życiową. Ponadto praca zawodowa jest okazją do samorealizacji, chroni przed pustką, znudzeniem i biernością. Przeciwdziała poczuciu bezradności i sprzyja rozwojowi osobowości. Jest także okazją do nawiązywania i podtrzymywania kontaktów społecznych. Osoby niepełnosprawne, które zaliczają się do grona osób bezrobotnych, tracą możliwość naddążania za przemianami społeczno – ekonomicznymi, tracą okazję do podejmowania różnych decyzji życiowych i są pozbawione możliwości motywowania siebie do rozwoju osobistego i pracy nad sobą.

Podczas pracy osoba niepełnosprawna uruchamia swoje umiejętności, zdolności, sprawności i nawyki, zwiększając w ten sposób odporność na sytuacje trudne, wynikłe z procesu pracy oraz łagodzi lęk przed nowymi zadaniami, na nowych stanowiskach. Uświadamia sobie również w pracy własną wartość, co pozwala akceptować jej swoją niepełnosprawność, a pośrednio także wpływać na kształtowanie nowej osobowości pracowniczej, niezbędnej do ponownego włączenia się w życie zawodowe i społeczne.

Człowiek niepełnosprawny odejmując pracę zawodową tym samym wpływa na zaistnienie korzystnej sytuacji psychospołecznej, bowiem sam fakt zatrudnienia, jego uwarunkowania i efekty mogą być warunkiem kształtowania prawidłowego pojęcia o sobie, właściwego obrazu swoich możliwości i swojego statusu społecznego²⁴. Większość swoich potrzeb życiowych może realizować poprzez zatrudnienie, przez fakt podjęcia pracy zawodowej.

Zakład pracy stanowi potężne źródło nie tylko ekonomicznych uwarunkowań, lecz realizacji i spełnienia siebie.²⁵ Praca może także służyć zaspokajaniu potrzeby kontaktów społecznych, a dla osób samotnych pozbawionych życia rodzinnego może być jedyną okazją spotkań z innymi ludźmi. Można wyróżnić trzy funkcje, jakie praca spełnia w życiu osoby niepełnosprawnej:

- dochodową;
- rehabilitacyjną;
- socjalizacyjną.

Praca ma szczególne znaczenie dla osób nie mających innych źródeł utrzymania oraz mających rodzinę na utrzymaniu. Sprzyja rehabilitacji osób niepełnosprawnych, gdyż w procesie pracy rehabilitacja jest bardziej efektywna. Zaliczana jest do czynników przyspieszających powrót inwalidy do częściowej lub pełnej sprawności. Wykonywanie pracy daje osobie niepełnosprawnej poczucie, że jest ona potrzebna w społeczeństwie, a tym samym wzmacnia poczucie własnej wartości tych osób. Zatrudnienie umożliwia rozwój, kształcenie i samorealizację.

Funkcja socjalizacyjna ma istotne znaczenie dla osób niepełnosprawnych. Aktywność zawodowa daje możliwość kontaktu z innymi ludźmi oraz zagospodarowania czasu wolnego. Umożliwia włączenie się inwalidów do życia społecznego. Negatywne skutki braku pracy są szczególnie dotkliwe dla niepełnosprawnych. Konieczne, zatem staje się uruchomienie różnorodnych środków, z jednej strony ułatwiających podjęcie pracy niepełnosprawnym, z drugiej motywujących pracodawców do ich zatrudnienia.²⁶ Można, więc przyjąć, że funkcje pracy w życiu osób

---

²⁴ Z. Pietrasiński, op. cit., s. 127

²⁵ D. Dobrowolska, op. cit., s. 131

²⁶ A. Matejko: *Socjologia zakładu pracy*. Warszawa 1961

niepełnosprawnych sprowadzają się do zaspokojenia potrzeb ekonomicznych, leczniczo-rehabilitacyjnych oraz integracyjno-społecznych.

Zakład pracy, jako system społeczny

Spotykamy różnorodne systemy społeczne. Systemem społecznym jest np. miasto, wieś, państwo, szkoła, szpital, fabryka. Wymienione systemy różnią się wielkością i złożonością. Z tego punktu widzenia można wyróżnić mega, maxi i minisystemy społeczne. Im większy system, tym więcej mieści się w nim subsystemów, a tym samym większa jest jego złożoność.²⁷ Zakład pracy jest przykładem bardziej lub mniej złożonego systemu (w zależności od jego wielkości i charakteru usług lub produkcji).

Termin „zakład pracy” nie jest jednoznaczny, lecz obejmuje swoim zakresem bardzo różnorodne instytucje produkcyjne, usługowe, zarządzające, kształcące itp., czyli takie, jak np. warsztaty rzemieślnicze, szkoły, szpitale, fabryki. A każdy spośród wymienionych przykładowo zakładów pracy jest konglomeratem wielu różnych systemów, w zależności od charakteru zakładu.²⁸

System społeczny, ogół wzajemnych relacji i oddziaływań między wszystkimi elementami tworzącymi społeczeństwo – organizacjami, grupami społecznymi, instytucjami i jednostkami, które dążą do realizacji swoich potrzeb i interesów w oparciu o przyjęte normy i zasady. Zakłady pracy, jako historycznie ukształtowane elementy życia społecznego ulegały różnym przeobrażeniom. W Polsce w okresie PRL zostały one znacjonalizowane i uspołecznione. Jednak zamiar uspołecznienia przedsiębiorstw nie sprawdził się w takim stopniu, w jakim zakładały to sobie władze.

W każdym zakładzie pracy występują systemy: system techniczny składający się z narzędzi i urządzeń umożliwiających z kapitału przedsiębiorstwa, system organizacyjny i system społeczny, czyli specyficzny twór społeczny charakteryzujący się określoną strukturą, układem ról, komunikacją, normami, systemem wartości i elementami kontroli społecznej.²⁹ System społeczny w zakładzie pracy obejmuje układy jednostek i grup, które w oparciu o określone środki i ład organizacyjny dążą do osiągnięcia wyznaczonych celów ekonomiczno – społecznych. Podstawą celów ekonomicznych jest produkcja, sprzedaż i zysk.

Natomiast społecznych zatrudnienie ludzi (wewnętrzne cele) i wspieranie elementów społecznych (zewnętrzne). Dlatego też pracownicy często nazywani są załogą, która ma znaczący wpływ na wszystkie systemy występujące w zakładzie pracy, ponieważ przez jej cechy obiektywne (wiek, płeć, klasa) i subiektywne (stosunek do pracy, świadomość) możemy określić, jakość danej załogi i jej oddziaływanie na działalność przedsiębiorstwa. Socjologowie uważają, że system społeczny w danym przedsiębiorstwie jest najważniejszy, ponieważ pełni on rolę supersystemu, w którym odzwierciedlają się pozostałe systemy.³⁰ Możemy rozróżnić kilka właściwości charakterystycznych dla każdego systemu. Są to:

- morfologia, czyli budowa wewnętrzna systemu;
- struktura, jaką współtworzą jego części składowe pozostające w różnorodnych stosunkach wzajemnych;

²⁷ J. Sztumski: *Socjologia pracy w zarysie*. Warszawa 1981, s. 64

²⁸ Ibidem, s. 64

²⁹ A. Giddens: *Socjologia*. Warszawa 2004, s. 74

³⁰ J. Sztumski, op. cit., s. 65

- układ funkcji i pozycji realizowanych przez poszczególne części;
- hierarchia;
- zdolność do adaptacji;
- układ wartości.

Wszystkie te elementy współtworzące dany system społeczny dopełniają się wzajemnie zarówno pozytywnie jak i negatywnie. Każdy zakład pracy jest grupą wtórną (celową), bowiem został powołany do spełnienia określonego celu. Obojętne czy będziemy rozpatrywać bank, miejskie przedsiębiorstwo produkcję; system ekonomiczny złożony komunikacyjne, czy jakiegokolwiek przedsiębiorstwo przemysłowe, każde z nich ma do spełnienia konkretny cel: wypłacanie i przyjmowanie pieniędzy, przewóz osób, produkcję dóbr materialnych. Istotnym elementem jak już wcześniej było wspomniane są ludzie, którzy tę produkcję wykonują.³¹

Jak pisze Kazimierz Doktór „z socjologicznego punktu widzenia w fabryce obrabiarek nie tokarki, szlifierki, wiertarki, strugarki czy kopiarki są najważniejsze, lecz tokarze, szlifierze, wiertacze, ślusarze, monterzy, ich stosunki społeczne, ich wzajemne powiązania, ich grupy zawodowe czy towarzyskie”. Pomiedzy tymi ludźmi istnieje bardzo zróżnicowana sieć powiązań, stosunków, sympatii, animozji, współzależności, podrzędności, nadrzędności, równorzędności, współdziałania, rywalizacji itd. Załoga w każdym zakładzie pracy stanowi nie tylko najistotniejszy element społecznego systemu, ale również decydujący czynnik określający funkcjonowanie pozostałych systemów.

Sposób funkcjonowania danego systemu społecznego w znacznym stopniu zależy od wzajemnych relacji między podmiotami wchodzącymi w jego skład. Relacje te zależą w zdecydowany sposób od stopnia świadomości społecznej członków danej społeczności.³² Zintegrowaniu całego systemu służy podejmowanie wspólnych, zorganizowanych działań opartych na współpracy, natomiast jego dezintegrację powodują zawsze wszelkie konflikty i sprzeczności, zwłaszcza, gdy podmioty negują mechanizmy i reguły systemu społecznego.

System społeczny zakładu pracy jest szczególnym przypadkiem ogólniej pojętego systemu społecznego, tak jak ten z kolei jest szczególnym przypadkiem systemu w tym znaczeniu, w jakim pojęcie to zostało wprowadzone do nauki w pierwszej połowie naszego stulecia przez L. Bertalanffy'ego. Wspomniany uczyony przez system rozumiał zbiór elementów, pomiędzy którymi istnieją zmienne stosunki.³³ Dla socjologa zakład pracy jest systemem społecznym, czyli „zespołem stosunków międzyludzkich, układem określonych grup i organizacji, systemem stanowisk i pozycji społecznych”.³⁴

Rehabilitacja zawodowa

Osoby niepełnosprawne w wyniku swojego inwalidztwa nie tracą wszystkiego, zachowują pewne dyspozycje i sprawności, które pozwalają na podjęcie działań zmierzających do szkolenia zawodowego i do zatrudnienia.³⁵ W zasadzie rehabilitacja zawodowa obejmuje tych inwalidów, u których kalectwo lub choroba narusza-

³¹ A. Sarapata, K. Doktór: *Elementy socjologii przemysłu*. Warszawa 1962, s. 132

³² Ibidem, s. 133

³³ J. Sztumski, op. cit., s. 66

³⁴ A. Matejko, op. cit., s. 47

³⁵ K.J. Zabłocki: *Psychologiczne i społeczne wyznaczniki rehabilitacji zawodowej inwalidów*. Warszawa 1995, s. 22

ją w sposób trwały sprawność organizmu w zakresie zdolności do pracy i którzy przy włączeniu ich w procesy produkcji wymagają odmiennie nieco pomocy niż pracownicy nieinwalidzi.³⁶

Rehabilitacja zawodowa ma na celu ułatwienie osobie niepełnosprawnej uzyskania i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia i awansu zawodowego przez umożliwienie jej korzystania z poradnictwa zawodowego, szkolenia zawodowego i pośrednictwa pracy. Według definicji Międzynarodowej Organizacji Pracy rehabilitacja zawodowa stanowi część ogólnego procesu rehabilitacji, który polega na świadczeniu takich usług jak: poradnictwo zawodowe, szkolenie zawodowe i zatrudnienie mające na celu zabezpieczenie odpowiedniej pracy i utrzymanie się w niej.³⁷ Rehabilitacja zawodowa jest ważną częścią rehabilitacji kompleksowej i dotyczy młodzieży niepełnosprawnej oraz osób w wieku produkcyjnym, także zdolnych do pracy choćby ich zatrudnienie wymagało specjalnych warunków.³⁸

Rehabilitacja zawodowa stawia sobie za cel przygotowanie osoby niepełnosprawnej do pracy oraz zapewnienie jej pracy zgodnie z psychofizycznymi kwalifikacjami zawodowymi. Samo fizyczne upośledzenie nawet znaczne, nie jest czynnikiem decydującym o wynikach rehabilitacji zawodowej. U podstaw rehabilitacji zawodowej leżą następujące przesłanki:

- każdy inwalida pomimo upośledzenia zachowuje określone sprawności i dyspozycje, które po ich zidentyfikowaniu, ukierunkowaniu i usprawnieniu stają się podstawą umożliwiającą podjęcie szkolenia zawodowego, a później pracy zawodowej;
- żadna praca nie wymaga od osoby, która ją wykonuje zaangażowania wszystkich jej sprawności zarówno fizycznych, psychicznych jak i społecznych.³⁹

Poprzez odpowiednie metody i środki stosowane w rehabilitacji leczniczej dążymy do usprawnienia inwalidy w maksymalnym stopniu pod względem fizycznym, psychicznym i społecznym, z perspektywą włączenia go w nurt normalnego życia, m. in. umożliwienie mu pracy zawodowej. Cel ten przyświeca wszystkim usługom rehabilitacyjnym, gdyż współdziałanie w pracy i pomnażanie dochodu narodowego posiada w naszej kulturze rangę społeczną, decydując o stopniu samodzielności i pozycji jednostki w jej środowisku.⁴⁰ Rehabilitacja zawodowa jest metodą, która pozwala na przywrócenie zdolności do czynnej działalności społecznej inwalidzie, który na skutek choroby lub urazu zdolność tą stracił, lub młodzieńcowi, który z powodu wad wrodzonych nigdy jej nie miał. Jest ona końcowym ważnym organem pełnego procesu rehabilitacji.⁴¹

Według A. Hulka wyniki rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych zależą w większym stopniu od takich czynników jak motywacja, zdolność polegania na sobie, stopień przystosowania się do istniejących standardów, poziom wykształcenia ogólnego i zawodowego, sytuacja możliwościami oraz społeczna z dzieciństwa i w wieku młodzieńczym, przystosowanie usług socjalnych do po-

³⁶ A. Hulek: *Teorie i praktyka rehabilitacji inwalidów*. Warszawa 1969, s. 163

³⁷ T. Majewski: *Rehabilitacja zawodowa osób niepełnosprawnych*. Warszawa 1995, s. 48

³⁸ Ibidem, s. 47

³⁹ W. Dega: *Drogi rozwoju i stan obecny w rehabilitacji leczniczej w Polsce*. W: A. Hulek (red.): *Rehabilitacja inwalidów w PRL*. Warszawa 1973, s. 17

⁴⁰ A. Hulek, op. cit., s. 163

⁴¹ K.J. Zabłocki, op. cit., Warszawa 1995, s. 22

trzeb inwalidy.⁴² O pełnym sukcesie zawodowej rehabilitacji ludzi niepełnosprawnych można mówić wówczas, gdy są oni dobrze przygotowani, zadowoleni z tej pracy oraz gdy z ich pracy zadowoleni są przełożeni i gdy jest ona efektywna.

Należy przyjąć, że sukces zawodowej rehabilitacji ściśle wiąże się z sukcesem w zawodowej i społecznej adaptacji jednostki niepełnosprawnej. Ważne jest to, że osoba niepełnosprawna zostaje zatrudniona zgodnie ze swymi możliwościami, lecz także to, jak ona w tej pracy funkcjonuje i z jakim skutkiem zaspokaja indywidualne i społeczne oczekiwania zawodowe. Większość autorów i praktyków zajmujących się rehabilitacją osób niepełnosprawnych za sukces uważa już sam fakt zatrudnienia.⁴³ O pełnym powodzeniu w zawodowej rehabilitacji możemy mówić wtedy, gdy jednostka odbiera pozytywnie nie tylko sam powrót do pracy, ale włączenie jej do życia społecznego.

Cele i rodzaje rehabilitacji zawodowej

Rehabilitacja zawodowa ma na celu ułatwienie osobie niepełnosprawnej uzyskania i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia i awansu zawodowego, przez umożliwienie jej korzystania z poradnictwa zawodowego, szkolenia zawodowego i pośrednictwa pracy. Do realizacji tego celu niezbędne jest dokonanie odpowiedniej oceny zdolności do pracy osoby niepełnosprawnej, w szczególności przez:

- przeprowadzenie odpowiednich badań lekarskich i psychologicznych, które umożliwiają określenie sprawności fizycznej, psychicznej i umysłowej osoby niepełnosprawnej do wykonywania zawodu oraz ocenę możliwości zwiększenia tej sprawności oraz ustalenie kwalifikacji, doświadczeń zawodowych, uzdolnień i zainteresowań osoby niepełnosprawnej.⁴⁴

Ważnymi elementami wspomagającymi proces rehabilitacji zawodowej, ułatwiającymi osobie niepełnosprawnej uzyskanie i utrzymanie odpowiedniego zatrudnienia oraz awansu zawodowego są:

- przygotowanie zawodowe z uwzględnieniem perspektyw zatrudnienia;
- określenie środków technicznych umożliwiających lub ułatwiających wykonywanie pracy osobie niepełnosprawnej, a w razie potrzeby przedmiotów ortopedycznych, środków pomocniczych, sprzętu rehabilitacyjnego;
- dobór odpowiedniego miejsca pracy i jego wyposażenie;
- prowadzenie poradnictwa zawodowego, które umożliwiłoby wybór odpowiedniego zawodu i szkolenia osoby niepełnosprawnej uwzględniającego ocenę zdolności do pracy tej osoby.⁴⁵

Istotnym elementem procesu leczenia chorych w podeszłym wieku jest rehabilitacja, której głównym celem jest utrzymanie lub przywrócenie zdolności do samodzielnego funkcjonowania, szczególnie w zakresie podstawowych czynności życia codziennego, jak również usprawnianie poszczególnych narządów czy układów, w których występuje dysfunkcja⁴⁶. Trudno sobie wyobrazić leczenie w każdej specjalności medycznej bez równocześnie prowadzonych działań rehabilitacyjnych. Końcowe wyniki leczenia zależą od czasu wprowadzenia i intensywności prowadzenia wczesnej rehabilitacji medycznej.

⁴² Ibidem, s. 26

⁴³ A. Hulek, op. cit., s. 75

⁴⁴ W. Kuźnicki, P. Krupa: *Pracodawcy osób niepełnosprawnych ZPCH 1998*. Wrocław 1998, s. 143

⁴⁵ Ibidem, s. 112

⁴⁶ K. Malinowska, W. Dega: *Rehabilitacja zawodowa*. Warszawa 1998, s. 49

Rehabilitacja jest dzielona na trzy zasadnicze rodzaje: rehabilitację leczniczą, która często rozpoczyna się jeszcze w fazie terapii i ma na celu kompensowanie zaburzonych funkcji, rehabilitację zawodową, polegającą na uzdoleniu pacjenta do powrotu do życia zawodowego; rehabilitację społeczną ponownie włączającą pacjenta do życia społecznego i pomoc w nawiązaniu nośnych relacji społecznych.⁴⁷ Rehabilitacja zawodowa stawia sobie za cel przygotowanie osoby niepełnosprawnej (inwalidy) do pracy zgodnie z możliwościami psychofizycznymi i jeżeli to możliwe, kwalifikacjami zawodowymi, ma też na celu właściwe zatrudnienie inwalidy.⁴⁸

Celem rehabilitacji zawodowej jest maksymalne usunięcie różnic, które mogą występować w pracy zawodowej między inwalidami i nieinwalidami. Usunięcie tych różnic jest możliwe przez przystosowanie inwalidy do pracy lub środowiska pracy do potrzeb inwalidy, a ostatecznym celem rehabilitacji zawodowej jest zarobkowe zatrudnienie. Jednym z celów rehabilitacji zawodowej jest także zapobieganie powstawaniu lub pogłębianiu się inwalidztwa. Rehabilitacja zawodowa nie może zastąpić leczenia i dzięki jej zastosowaniu pacjent nie może wyzdrowieć, np. osobę z poważnymi jeszcze zaburzeniami psychicznymi przedwcześnie kierując na szkolenie zawodowe.

Rehabilitacja zawodowa spełnia funkcję leczniczą tylko w pewnych przypadkach i wówczas uzupełnia leczenie kliniczne i inne terapie. Dlatego w niektórych przypadkach elementy rehabilitacji zawodowej wprowadza się w ośrodku rehabilitacji leczniczej w formie terapii pracą. Nie znaczy to, że terapia pracą spełnia wówczas funkcje szkolenia zawodowego. Czas najkorzystniejszy dla rozpoczęcia rehabilitacji zawodowej zależy od wielu czynników m.in.: od przerwy, jaka nastąpiła pomiędzy doznaniem inwalidztwa a rehabilitacją leczniczą, jej wyników pod względem fizycznym, psychicznym i społecznym oraz od warunków życia inwalidy. Im lepsze są wyniki rehabilitacji leczniczej, tym prędzej inwalida może podjąć szkolenie zawodowe lub pracę zarobkową.⁴⁹

Rola Zakładu Pracy Chronionej w rehabilitacji osób niepełnosprawnych

Zakład pracy chronionej jest jednym z trzech filarów, na którym opiera się funkcjonowanie pomocy dla osób niepełnosprawnych. W związku z tym zakład ten musi stworzyć warunki, w których osoby niepełnosprawne wykonywać będą nie tylko obowiązki wynikające z normalnych stosunków pracy, ale również zapewnić tym osobom właściwą opiekę lekarską i rehabilitacyjną. W tym celu na terenie zakładu musi znajdować się wydzielony gabinet lekarski lub ambulatoryjny, wyposażony w podstawowe środki niezbędne do udzielenia pierwszej pomocy.

Pracodawca zobowiązany jest zatrudnić przynajmniej jedną osobę średniego personelu medycznego oraz zabezpieczenie podstawowych środków niezbędnych do udzielenia pierwszej pomocy. Pracodawca ma obowiązek zagwarantowania każdemu zatrudnionemu niepełnosprawnemu pełnego dostępu do usług medycznych, w tym również dowóz niepełnosprawnych. Musi również zatrudnić na pod-

⁴⁷ J.E. Riwierski: *Realizacja polskiego modelu rehabilitacji w okresie reformy ochrony zdrowia*. W: I.D. Karwat (red.): *Niepełnosprawność i rehabilitacja osób dorosłych jako problem medyczny i społeczny w Polsce*, Lublin 2002, s. 16

⁴⁸ K. Malinowska, W. Dega, op. cit., s. 136

⁴⁹ A. Hulek, op. cit., s. 173

stawie umowy o pracę wykwalifikowanego rehabilitanta lub terapeuty w zależności od potrzeb zatrudnionych w zakładzie osób niepełnosprawnych.⁵⁰

Trzeba podkreślić, że zakłady pracy chronionej są najlepszą formą aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych, a jednocześnie najlepszym środowiskiem społeczno – zawodowym, w którym następuje skuteczna rehabilitacja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych. Rehabilitacja w zakładzie pracy chronionej nie tylko polega na zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, lecz jest systematycznym wysiłkiem zmierzającym do nauczania go sposobu bycia, który może być zaakceptowany przez społeczeństwo poza zakładem pracy chronionej.

Rezultat tych wysiłków zależy w znacznym stopniu od wyrobienia u osób niepełnosprawnych wiary w siebie.⁵¹ Samo podjęcie decyzji o rozpoczęciu pracy, motywuje inwalidę do aktywności fizycznej zalecanej przez personel medyczny. Dobrana oraz systematycznie prowadzona praca może stanowić jedną z metod leczenia. Podczas pracy osoba niepełnosprawna uruchamia swoje umiejętności, zdolności, sprawności i nawyki, zwiększając w ten sposób odporność na sytuacje trudne oraz łagodzi lęk przed nowymi zadaniami, na nowych stanowiskach. Praca zawodowa jest często najwyższą formą rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych oraz w ich integracji ze społeczeństwem.⁵²

Oprócz pracy zapewnia zatrudnionym osobom niepełnosprawnym usługi lecznicze, rehabilitacyjne, socjalne, kulturalne itp. obecna koncepcja zakładu pracy chronionej przewiduje wszechstronne usługi rehabilitacyjne, a stałe zatrudnienie chronione stanowi tylko jeden z ich celów. Zakładowy fundusz rehabilitacji osób niepełnosprawnych mają obowiązek prowadzić zakłady pracy chronionej. Jego środki przeznaczone są na finansowanie rehabilitacji zawodowej, społecznej i leczniczej oraz ubezpieczenie osób niepełnosprawnych. Środki zakładowego funduszu rehabilitacji osób niepełnosprawnych, zwane „funduszem rehabilitacji”, mogą być przeznaczone na następujące rodzaje wydatków:

- poradnictwo zawodowe;
- szkolenia, przekwalifikowania i doksztalcania w celu nabycia lub podnoszenia kwalifikacji zawodowych;
- zakup, modernizację oraz dostosowanie maszyn i urządzeń do indywidualnych potrzeb wynikających z psychofizycznych możliwości osób niepełnosprawnych;
- podstawową i specjalistyczną opiekę medyczną oraz poradnictwo i usługi rehabilitacyjne, w tym koszty tworzenia, modernizacji, remontu i utrzymania, a także odtworzenia utraconej albo zniszczonej na skutek zdarzeń losowych bazy rehabilitacyjnej (w szczególności przychodni, gabinetów fizjoterapii), socjalnej (w szczególności internatów, hoteli, stołówek) i wypoczynkowej;
- na turnus zorganizowany w celu rehabilitacji;
- dowozy do pracy;

⁵⁰ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o *Rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych* (Dz.U. 123, poz. 776, art. 28)

⁵¹ W. Rokicki: *Próba poszukiwania modelu badań i kwalifikacji inwalidów psychicznie chorych do stanowisk pracy*. W: H. Larkowa (red.): *Problemy psychologiczne w rehabilitacji inwalidów*. Warszawa 1974, s. 106

⁵² B. Kołaczek: *Aktywność ekonomiczna osób niepełnosprawnych i ich postawy wobec pracy zawodowej*. W: B. Balcerzak-Paradowska (red.): *Sytuacja osób niepełnosprawnych w Polsce*. Warszawa 2002, s. 124

- celu uzyskania zaopatrzenia w sprzęt ortopedyczny lub jego naprawy;
- w celu wykonania badań specjalistycznych, zabiegów leczniczych lub usprawniających;
- leki i materiały diagnostyczno-medyczne niezbędne do stosowania stale lub okresowo przez osoby niepełnosprawne;
- zakup i naprawę indywidualnego sprzętu rehabilitacyjnego i przedmiotów ortopedycznych oraz środków pomocniczych, urządzeń i narzędzi technicznych oraz środków transportu niezbędnych w rehabilitacji oraz ułatwiających wykonywanie czynności życiowych, stosownie do potrzeb wynikających z niepełnosprawności;
- pobyt i leczenie w szpitalach, sanatoriach, placówkach rehabilitacyjno-szkoleniowych, zakładach opiekuńczo-leczniczych i pielęgnacyjno-opiekuńczych;
- zakup leków;
- bazę rehabilitacyjną;
- usprawnianie fizyczne.⁵³

Ponadto pracodawca może przeznaczyć środki zakładowego funduszu pracy na sfinansowanie robót budowlanych dotyczących obiektów budowlanych, mających na celu poprawę warunków pracy i rehabilitacji osób niepełnosprawnych, proporcjonalnie do przewidywanej liczby stanowisk pracy osób niepełnosprawnych w tym obiekcie.

---

⁵³ M. Stępniaik: *Zakłady pracy chronionej miejscem zatrudnienia i rehabilitacji osób niepełnosprawnych*. W: W. Otrębski (red.): *System wsparcia aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*, Lublin 1999, s. 132